

УДК 349.3

DOI <https://doi.org/10.24144/2307-3322.2023.80.2.71>

СОЦІАЛЬНА РОБОТА ЯК ОСОБЛИВА ГАРАНТІЯ СОЦІАЛЬНОЇ БЕЗПЕКИ ДЕРЖАВИ

Белоусов В.Д.,
кандидат юридичних наук

Белоусов В.Д. Соціальна робота як особливий гарант соціальної безпеки держави. Стаття присвячена уточненню теоретичного та практичного змісту соціальної роботи, як особливої гарантії соціальної безпеки сучасної держави. На основі критичного аналізу нормативних визначень поняття «соціальна робота» автором визначаються ключові ознаки, які розкривають соціальну роботу в якості гарантії, яка уможливорює соціальну безпеку в державі. По-перше, соціальна робота – це трудова діяльність, яка виконується соціальними працівниками, які є працівниками, котрі повинні відповідати певним стандартам. Соціальні працівники, як працівники, трудова діяльність яких позначається на соціальній безпеці держави, повинні: бути альтруїстом і вміти дотримуватись професійних меж в роботі з клієнтом, а також меж балансу роботи і особистого життя в професійній діяльності; мати навички самообслуговування; мати навички створювати, підтримувати, відновлювати та посилювати (вдосконалювати) соціальні комунікації; мати здорову витримку (терпіння). По-друге, соціальна робота – це трудова діяльність, що врегульовується нормами чинного законодавства, а отже – має юридичне значення. По-третє, соціальна робота є цілеспрямованою трудовою діяльністю, адже спрямовується на: сприяння соціальній солідарності; забезпечення гідного життя людини, яке цілісним чином узгоджується із концепцією соціальної безпеки людини. По-четверте, соціальна робота – це трудова діяльність, що заснована на аксіологічній основі, а також має відповідати узгодженим із принципами соціальної роботи певними стандартами організації та здійснення соціальної роботи. Окрема увага автором приділяється потребі створення та затвердження Етичного кодексу соціальних працівників України. Цей етичний кодекс має стати гарантією добросовісності та доброчесності соціальних працівників, нормативною визначеності їх формальних обов'язків, нормативною підставою їх соціальної відповідальності, а також базою характеристик соціальної роботи, з огляду на які клієнти та суспільство загалом розуміє, що слід очікувати від взаємодії з соціальним працівником та від соціальної роботи загалом.

Ключові слова: гарантія соціальної безпеки, соціальна безпека держави, соціальна робота, соціальне право, соціальний захист, соціальний працівник, трудове право.

Belousov V.D. Social work as a special guarantee of the state's social security.

This article aims to elucidate the theoretical and practical aspects of social work as a specific guarantor of social security in a contemporary state. Through a critical analysis of the normative definitions of 'social work,' the author identifies essential characteristics that distinguish social work as a crucial factor enabling social security within the state. Firstly, social work is a professional activity conducted by social workers, who are required to adhere to certain standards. As professionals impacting the state's social security, social workers must: demonstrate altruism and maintain professional boundaries with clients, as well as work-life balance in their professional pursuits; possess self-care skills; have the ability to establish, sustain, rehabilitate, and enhance social communications; and exhibit robust resilience (patience). Secondly, social work is an occupational activity governed by existing legal norms, thus holding legal significance. Thirdly, social work is a purposeful occupational activity, as it is directed towards promoting social solidarity and ensuring a dignified life for individuals, in alignment with the concept of human social security. Fourthly, social work is a profession founded on an axiological basis, requiring adherence to specific standards for its organization and execution, in line with the principles of social work. The authors place particular emphasis on the necessity to develop and endorse a Code of Ethics for Social Workers in Ukraine. This Code of Ethics ought to serve as a

guarantor of the integrity and virtue of social workers, providing normative certainty for their formal duties, establishing a normative foundation for their social responsibility, and forming the basis of social work's characteristics. Considering these factors, clients and society can form clear expectations regarding their interactions with social workers and the nature of social work in general.

Keywords: guarantee of social security, labor law, social law, social protection, social security of the state, social work, social worker.

Постановка питання. Соціальна робота в будь-якій правовій, соціальній та демократичній державі є спеціальною трудовою діяльністю, виконання якої вимагає наявності унікального набору навичок і знань (зокрема, наявність відповідного рівня емпатії, розуміння соціальних проблем, їх детермінації та методів і засобів їх вирішення у рамках стандартів надання соціальних послуг). У рамках соціальної роботи соціальні працівники виконують широкий спектр завдань, результатом яких достатнє задоволення права на соціальний захист найбільш соціально вразливих верств населення (осіб з інвалідністю, осіб похилого віку, малозабезпечених сімей та ін.). При цьому, на відміну від ряду ін. робіт, які можуть опосередковано сприяти задоволенню права особи на соціальний захист (зокрема, посадові особи органів, які розробляють стратегії реалізації заходів соціальної політики, забезпечують функціонування системи соціальної безпеки та ін.), соціальні працівники: по-перше, знаходяться на «передовій» систематичного процесу запобігання та протидії явищу соціальної вразливості у державі, безпосереднім чином впливаючи на якість життя окремих людей (груп людей): сприяючи реалізації соціальної функції держави та суспільства на мікрорівні (в контексті буття окремої особи, сім'ї), формують умови для забезпечення соціальної безпеки на макрорівні (у контексті держави чи окремої частини). У зв'язку із цим слід зазначити, що неналежне забезпечення соціальної роботи може призвести до кризи в системі забезпечення соціальної безпеки сучасної України (як до кадрової, так й інституційної кризи), що неприпустимо. У зв'язку із цим, сьогодні актуалізується потреба науково-практичного осмислення проблематики соціальної роботи, як гарантії соціальної безпеки держави, що є масштабним питанням, вирішенню якого має передувати з'ясування змісту самої соціальної роботи, як гарантії соціальної безпеки України.

Аналіз наукової літератури та невирішені раніше питання. У наявних наукових напрацюваннях українських і зарубіжних учених ми можемо помітити, що науковцями пропонувались різноманітні підходи до тлумачення сутнісного змісту соціальної роботи, серед яких О.М. Бегаль [1], Н. Горнер (*N. Horner*) [2], С. Мепп (*S. Mapp*) [3], Л.А. Моргай та Н.М. Олійник [4], І.Й.Г. Енг (*I.Y.H. Ng*) [5], Е. Ріслер (*E. Risler*) [6] та ін. учені та дослідники. Поряд із цим, слід констатувати й те, що соціальна робота по сьогодні ще не піддавалась науково-практичному осмисленню в якості особливої умови та гарантії соціальної безпеки сучасної України.

Мета статті полягає в уточненні змісту соціальної роботи, як особливої гарантії соціальної безпеки держави. Для досягнення цієї мети слід виконати такі *завдання*: 1) з'ясувати актуальну нормативно-правову основу змісту поняття соціальної роботи; 2) окреслити ключові ознаки соціальної роботи, як гарантії соціальної безпеки сучасної держави; 3) узагальнити результати дослідження.

Виклад основного матеріалу. Спершу слід зазначити, що визначення поняття «соціальна робота» на міжнародному рівні було сформульовано Генеральною асамблеєю Міжнародної федерації соціальних працівників у 2014 році. Генасамблею вказувалось, що під цим поняттям слід розуміти: по-перше, засновану на практиці академічну дисципліну; по-друге, професійну діяльність (професію). Як дисципліна і професія соціальна робота: по-перше, сприяє соціальним змінам і розвитку, соціальній згуртованості, а також розширенню можливостей і вивільненню людей [7]; по-друге, ґрунтується на взаємодії історичних, соціально-економічних, культурних, просторових, політичних та особистих факторів, які служать можливостями та/або перешкодами для добробуту та розвитку людини [7]. Також аналізуючи чинне законодавство України та зарубіжних держав можемо помітити, що в діючому законодавстві також міститься визначення поняття «соціальна робота». Прикладом цьому є Закон Республіки Польща «Про соціальну допомогу» (п. 12 ч. 1 ст. 6), а також Закон України «Про соціальні послуги», яким вносяться відповідні зміни до абз. 4 ч. 1 ст. 1 Закону України «Про соціальну роботу з сім'ями, дітьми та молоддю» (стосується визначення поняття «соціальна робота з сім'ями, дітьми та молоддю»).

Приймаючи до уваги нормативно-правову основу визначення поняття «соціальна робота», а також різноманітні інтерпретаційні підходи учених щодо визначення сутності такої роботи [див.,

напр.: 1–4; 8; 9], доходимо думки, що для соціальної роботи сьогодні характерними є наступні ключові ознаки:

1. *Соціальна робота – це трудова діяльність, яка виконується соціальними працівниками.* На відміну від більшості працівників, до соціальних працівників, на яких покладено обов'язок об'єктивувати мету соціальної роботи, висуваються не лише професійні, але й особистісні вимоги. Цю обставину не слід вважати дискримінацією, адже в дійсності вказане є фактором, що сприяє визначеності, керованості, прозорості та оцінюваності кадрового забезпечення системи забезпечення соціальної безпеки держави, а тому сукупно дозволяє соціальній роботі бути дійсною гарантією соціальної безпеки держави. Аналізуючи особистісні характеристики, властиві саме соціальним працівникам доходимо висновку соціальні працівники характеризуються (принаймні мають характеризуватись для повноцінного виконання покладених на них обов'язків) такими особистісними рисами:

1) *спроможність будучи альтруїстом, дотримуватись професійних меж в роботі з клієнтом, а також меж балансу роботи і особистого життя в професійній діяльності.* Цілком очевидно, що соціальні працівники характеризуються готовністю допомогти іншим, коли ті опиняються в стані соціальної вразливості (зазнають труднощів із перебуванням у соціальній безпеці), адже з соціальною роботою пліч-о-пліч йде альтруїзм (адже сам альтруїзм став концептуальною передумовою соціальної роботи та є важливим чинником постійного еволюції цієї роботи). Між тим, для соціального працівника вкрай важливо вміти розмежовувати особистий час від часу надання соціальних послуг, а також підтримувати професійні межі в роботі з клієнтом, адже недотримання таких меж призводить до: спотворення соціальної роботи (не дозволяє досягти мети такої роботи, як професійної діяльності); марнування бюджетних коштів, виділених для соціальної роботи; загострення стану соціальної вразливості особи, що отримує соціальну послугу (навіть тоді, коли в короткостроковий період здається, що соціальна вразливість долається); професійного вигорання соціального працівника, що недопустимо в умовах триваючої кадрової кризи в системі забезпечення соціальної безпеки;

2) *наявність навиків до самообслуговування (також і самоаналізу).* Серед основних особистісних якостей соціальних працівників особливого значення набуває не лише навик встановлювати професійні межі (так само – здорові межі між роботою та особистим життям), але й також: по-перше, відповідальним чином ставитись до свого психоемоційного та фізіологічного стану; по-друге, ефективно проводити особисте життя, відпочиваючи від роботи, проживаючи повноцінне соціальне життя (тобто, це означає також відсутність шкідливих життєвих практик, що можуть завдати шкоду психофізіологічному здоров'ю працівника та членів його сім'ї). Зокрема, комплексно аналізуючи специфіку роботи соціальних працівників можемо помітити, що не лише неспроможність працівника встановлювати необхідні межі (як в роботі з клієнтом, так і за принципом здорового балансу між роботою та особистим життям) призводить до вигорання працівників, але й також їх неспроможність повноцінно відпочивати від роботи. У цьому контексті слід погодитись із ученими та практиками, котрі пов'язують спроможність соціального працівника слідувати за своїм психофізіологічним станом і відпочивати з цілісним усвідомленням таким працівником цілком очевидного факту, що соціальна робота – це не виправлення всього, а допомога клієнтам зрозуміти їхні почуття та знайти ефективні способи вирішення їхніх проблем [10];

3) *наявність навиків створювати, підтримувати, відновлювати та посилювати (вдосконалювати) соціальні комунікації,* що виражається насамперед у наступному: а) здатність активно слухати свого клієнта. Активне слухання загалом: вважається комунікаційним навиком і стратегією, орієнтованою на співрозмовника (клієнта), що охоплює різні елементи взаємодії, що мають інструментальне та емоційне значення [11, с. 259]; б) наявність належного рівня емоційного інтелекту. Такий рівень інтелекту визначається на підставі з'ясування спроможності особи «досягати своїх цілей за рахунок вміння керувати власними почуттями та емоціями; бути чутливим до інших ключових людей та впливати на них; врівноважувати свої мотиви та прагнення свідомою та етичною поведінкою [12, с. 31];

4) *наявність здорової витримки (терпіння),* адже терплячість соціального працівника має важливе значення, приймаючи до уваги той факт, що в соціальній роботі таким працівника часто доводиться взаємодіяти із особами, котрим важко встановлювати та підтримувати контакти з іншими, а також є недовірливими, такими, що взагалі відштовхуватимуть соціальних працівників. У зв'язку із цим, ефективність соціальної роботи також досягається у тому разі, якщо соціальні працівники будуть усвідомлювати, що для прояву значущих змін (прогресу) потрібен час.

Відтак, зазначимо, що соціальні працівники цілком логічно наділяються характеристиками, які дозволяють їм реалізувати (на безпосередньому рівні об'єктивації забезпечення соціальної безпеки держави) мету соціальної роботи. Саме тому, соціальний, правовий та ін. захист соціальних працівників, нормативно-правове та інституційне забезпечення їх правового статусу та роботи є важливою умовою для того, щоби в дійсності належним чином досягалась мета соціальної безпеки держави у цілому.

2. *Соціальна робота – це трудова діяльність, що врегульовується нормами чинного законодавства, а отже – має юридичне значення.* Соціальна робота в Україні регламентується насамперед положеннями законодавчих і підзаконних актів, що так чи інакше стосуються різних аспектів соціальної роботи (особливого значення при цьому мають соціальні стандарти надання соціальних послуг). Вказана ознака демонструє визнання державою того факту, що соціальна безпека – це комплексне соціально-правове явище, що позначається на правопорядку в державі, а отже забезпечення цієї безпеки має регламентуватись на рівні законодавства.

3. *Соціальна робота є цілеспрямованою трудовою діяльністю.* Попри те, що в Україні визнається юридична значимість соціальної роботи, слід констатувати, що мета такої діяльності не визначається ні на законодавчому, ні на підзаконному рівні, що становить собою ризик спотворення соціальної роботи, її забезпечення та ін. Комплексно осмислюючи зміст соціальної роботи доходимо думки, що її мета полягає у наступному:

1) сприяння соціальній солідарності, що є цивілізаційною та соціально-правовою ідеєю, керуючись якою держава та суспільство не допускає ситуацій, коли соціально вразлива особа змушена вирішувати власні проблеми самотужки. Соціальна робота, будучи спрямованою на відновлення соціальної безпеки людини, а отже – на прищеплення, відновлення здатності людини жити повноцінним соціальним життям, а також бути самостійним членом суспільства, виходить насамперед з того, що держава та суспільство (як соціально відповідальні суб'єкти) не можуть залишити особу, котра перебуває у складній життєвій ситуації, наодинці з проблемами вирішення відповідної кризової ситуації (безробіття, інвалідність, важка хвороба, бездомність тощо);

2) забезпечення гідного життя людини, яке цілісним чином узгоджується із концепцією соціальної безпеки людини (створення соціально безпечних умов існування усіх, хто характеризується зниженим рівнем такої безпеки чи перебуває в зоні ризику зниження соціальної безпеки). Тобто, враховуючи те, що гідне життя людини – це основний показник її соціальної безпеки та складова умови соціальної безпеки держави, доходимо думки, що соціальна робота є гарантією соціальної безпеки людиноцентричної держави, адже дозволяє запобігати виникненню обставин соціальної вразливості, мінімізувати негативний ефект таких обставин та виправляти життєві обставини, які призводять до соціальної вразливості людини (сім'ї).

4. *Соціальна робота – це трудова діяльність, що заснована на аксіологічній основі, а також має відповідати узгодженим із принципами соціальної роботи певними стандартами організації та здійснення соціальної роботи.* Важливість цієї характеристики соціальної роботи важко недооцінити, адже соціальна безпека досягається не лише дотриманням вимог принципу правової законності, але й в результаті людиноцентричних заходів, які ґрунтуються на прогресивних цивілізаційних мотивах держави, суспільства та людини (у цьому сенсі вимоги законодавства про соціальну безпеку стають другорядними поряд із місією держави та суспільства, обумовленою виконанням ними соціальної функції). Саме тому соціальна робота, що маючи юридичне значення повинна бути узгодженою із вимогами законодавства, також повинна корелюватись з аксеологічною основою соціальної роботи. Вказане також обумовлено тим фактом, що відповідна професійна діяльність є рушійною силою соціальних змін, безпосереднім чином позначається на соціальній безпеці конкретної особи, відображає безпосереднім чином виконання соціальної функції держави та суспільства, а також характеризується множиною факторів, які можуть розглядатись соціальним працівником в якості можливостей для зловживань (це цілком очевидно становить суттєву загрозу для соціальної безпеки держави та правопорядку). Таким чином, вбачається потреба у створенні Етичного кодексу соціальних працівників України, що буде гарантією добросовісності та доброчесності соціальних працівників, нормативної визначеності їх формальних обов'язків (в морально-етичному їх вимірі), нормативною підставою їх соціальної (іноді – юридичної) відповідальності, а також базою характеристик соціальної роботи, з огляду на які клієнти та суспільство загалом розуміє, що слід очікувати від взаємодії з соціальним працівником та від соціальної роботи загалом.

Розвиваючи ідею потреби розробки та прийняття Етичного кодексу соціальних працівників України, слід зазначити, що такі етичні кодекси створені в ряді інших правових та соціальних держав, аналіз яких може сприяти створенню ефективного документу в нашій державі. Для прикладу звернемо увагу на Кодекс етики соціальної роботи в Швейцарії, у ст. 1 якого зазначається, що він створений: по-перше, для визначення керівних принципів (з погляду етики), застосовних до практики соціальної роботи; по-друге, як інструмент, що використовується для забезпечення етичної основи для роботи з клієнтами; по-третє, як керівництво для розвитку професійної поведінки, заснованої на етичних принципах (тобто є інструментом позиціонування соціальних працівників); по-четверте, для сприяння обговоренню питань етики та деонтології між фахівцями із соціальної роботи, громадськими організаціями, установами початкової та додаткової освіти та ін.; по-п'яте, для зміцнення особистості професіоналів соціальної роботи та їх розуміння самих себе (те ж саме відноситься й до мереж, організацій, в рамках яких здійснюється соціальна робота; по-шосте, як зведення основних принципів соціальної роботи, незаперечних стандартів етики, а також впливаючих з них принципів дії (виконання соціальної роботи).

Висновки. Узагальнюючи викладене можемо зазначити, що на сьогоднішній день в Україні, як і в ряді інших правових та соціальних держав, не в достатній мірі приділяється увага соціально-правовій значимості соціальної роботи, виконання якої створює умови соціальної безпеки держави. Комплексний аналіз сутнісного змісту цієї трудової діяльності вказує на її значний соціально-правовий потенціал, використовуючи який держава та суспільство можуть посилити рівень соціальної безпеки держави та збільшити спроможність суспільства бути менш уразливим до соціальних викликів і ризиків в кризові періоди буття держави та суспільства (зокрема, в умовах пандемії та війни). Ігнорування державою та суспільством важливості соціальної роботи призводить до того, що ця трудова діяльність не може еволюціонувати, а соціальні працівники набувають характеристик соціальної вразливості, результатом чого стає не лише кадрова криза в системі забезпечення соціальної безпеки держави, але й те, що роботу з запобігання та подолання соціальної вразливості виконують професіонали, котрі самі мають бути адресатами послуг, які вони надають. Враховуючи той факт, що відповідна професійна діяльність пов'язана із такими негативними факторами як професійне вигорання, а також є не завжди організованою у відповідності до стандартів гідної праці, ігнорування державою потреб соціальної роботи (її кадрового, нормативно-правового, інституційного, фінансового, інформаційного, матеріально-технічного та ін. забезпечення) призводитиме до того, що соціальна робота взагалі не буде досягати своєї мети, а отже – держава і суспільство не зможуть повноцінно виконувати соціальну функцію, соціальна безпека держави буде знаходитись на екстремально низькому рівні, наслідком чого стане маргіналізація суспільства, збільшення соціального напруження тощо, що недопустимо особливо в умовах триваючої війни.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Бегаль О.М. Соціально-філософський зміст понять діяльність, робота, праця, соціальна робота, соціальний працівник. *Гуманітарні студії*. 2014. № 22. С. 20–28.
2. Horner N. What is social work?: contexts and perspectives //What is Social Work? / 5th ed. London: Learning Matters, 2019. 280 p.
3. Mapp S., McPherson J., Androff D., Gabel S.G. Social work is a human rights profession. *Social Work*. 2019. Vol. 64 (3). P. 259–269. doi: 10.1093/sw/swz023.
4. Моргай Л.А., Олійник Н.М. Соціальна робота як невід'ємна складова сучасного суспільства. *Проблеми та перспективи соціальної роботи та психології в умовах війни: матеріали II-ої Всеукр. наук.-практ. онлайн-конф. (м. Умань, 2 березня 2023 р.)*. Умань: УДПУ, 2023. С. 45–48.
5. Ng I.Y.H. New Social Work Definition, New Research Opportunities, New Perspectives. *Asia Pacific Journal of Social Work and Development*. 2014. Vol. 24 (3). P. 127-128. doi:10.1080/02185385.2014.948982.
6. Risler E., Lowe L.A., Nackerud L. Defining Social Work: Does the Working Definition Work Today? *Research on Social Work Practice*. 2003. Vol. 13 (3). P. 299–309. doi: 10.1177/1049731503013003005.
7. Définition Internationale du Travail Social. *International Federation of Social Workers*, 2023. URL: http://cdn.ifsw.org/assets/ifsw_111716-6.pdf (дата звернення: 16.06.2023).
8. Ілліна О.В. Проблема співвідношення поняття соціальна робота з близькими до нього дефініціями. *Актуальні проблеми соціальної сфери*. 2016. № 5. С. 161-162.

9. Koperek J. Praca socjalna (pojęcie i definicje). *Roczniki Teologiczne*. 2014. Z. 1 (61). S. 249–252.
10. 8 Signs a social work career is your calling. *University of Massachusetts Global*. URL: <https://www.umassglobal.edu/news-and-events/blog/social-work-career> (дата звернення: 10.09.2023).
11. Fassaert T., Dulmen S., Schellevis F., Bensing J. Active listening in medical consultations: Development of the Active Listening Observation Scale (ALOS-global). *Patient Education and Counseling*. 2007. P. 68 (3). P. 258–264. doi: 10.1016/j.pec.2007.06.011.
12. Higgs M., Dulewicz V. The Importance of Emotional Intelligence. *Leading with Emotional Intelligence; Effective Change Implementation in Today's Complex Context*. Cham: Palgrave Macmillan, 2016, P. 13–32. doi:10.1007/978-3-319-32637-5_2.